

Ehl-i Beyt İslâm Tarihinde Ali-Fâtıma Evlâdı

Dr. Gülgûn Uyar, *Ehl-i Beyt İslâm Tarihinde Ali-Fâtıma Evlâdı (260/873'e Kadar)*, Gelenek Yayınları, İstanbul 2004, 632 s.

Hülya ALPER*

Hz.Peygamber'in ailesi ve soyu -özel ifadesiyle Ehl-i beyt-, rahmet Peygambere duyulan muhabbetin tezahürü olsa gerek İslâm tarihinin her döneminde müslümanların gönül dünyalarının tartışmasız sultanı olmuş iken, belki de içinde buldukları toplumların onlara olan teveccühünün aksi tesiriyle, ilk dönemden itibaren iktidarı kaybetme ürküntüsü duyan yönetici takımın, sürekli gözetimi ve kontrolü altında bulunmuş, hatta çoğu kez zulme kadar varan ağır baskılarına maruz kalmışlardır. Nitekim daha erken dönemlerde bu aile fertleriyle ilgilenmek, hukukî meselelerini çözmek, neseblerinin doğru bir şekilde tesbit edilmesini sağlamak gibi görevleri yerine getirmek için nikâbet müessesesinin kurulmuş olması bu kurumun Osmanlı Devleti döneminde de devam etmesi onlara olan sevgiye delalet etmekte iken, aile mensuplarının bazılarının hurûc hareketlerinde şehit olması, bazılarının hapsedilmesi veya sürekli izlendikleri için gizli bir hayat sürmesi de iktidarın onlar üzerinde ki ağır baskınlarını ortaya koymaktadır.

Medeniyetler tarihi açısından, İslâm dininden ivme alarak oluşan bir medeniyetin sürekli yükseliş çizgisi seyrettiği Emevî ve Abbâsî hakimiyeti dönemleri, Ehl-i beyt ile ilişkileri açısından incelendiğinde karşımıza oldukça şaşırtıcı ve üzücü tablolar çıkmaktadır. Dr. Gülgûn Uyar'ın Ehl-i Beyt İslâm Tarihinde Ali-Fâtıma Evlâdı (260/873'e Kadar) isimli eserini kendine bu dönemi konu edinmiş. Kitabın başlığından da anlaşılacağı üzere Hz.Ali ve Hz.Fâtıma'dan devam edegelen 10 kuşak üzerinde araştırma yapılmış ve 10. tabakada yer alan Muhammed el-Mehdî b. Hasan el-Askerî'nin vefatına tekabül eden 260/873 tarihi, zaman açısından çalışmanın sınırını oluşturmuştur.

Eserin muhtevası hakkındaki değerlendirmelere geçmeden önce kısaca Ehl-i beyt kavramı üzerinde durmak gerekir. Zira ev halkı anlamına gelen "Ehl-i beyt" kelimesi cahiliye döneminde kabilenin hakim ailesini nitelemek için kullanılırken, İslâm toplumunun oluşturduğu kavramlar dünyasında, Hz.Peygamber'in ailesine tahsis edilmekte, böylece yeni bir anlam kazanmış olmaktadır. Ancak kavramın Hz.Peygamber'in yakınlarından kimleri ihtiva ettiği konusu, İslâm âlimleri arasında ihtilafli olup Ehl-i sünnet ve Şîâ arasındaki temel ayrımlardan birini oluşturur. Ehl-i

* Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hulyaalper@hotmail.com

sünnet âlimleri içinde Ehl-i beyt ifadesini sadece Hz.Peygamber'in hanımlarıyla sınırlandıranlar olduğu gibi ifadenin, anlam alanını onun kızı, damadı ve torunlarını da kapsayacak şekilde genişletenler de mevcuttur. Şii âlimlerin genel kabulüne göre, Ehl-i beyt kavramı içine Hz.Peygamber, Hz.Ali, Hz.Fâtıma, Hz.Hüseyin, Hz.Hasan ve onlardan sonra gelen malum dokuz imam girmektedir. Dr. Gülgün Uyar ise, kitabının başında "Ehl-i beyt" ana tabiri altında "İslâm Tarihinde Ali-Fâtıma Evlâdı" şeklinde bir açıklamaya yer vermekle, bu kavramı ne anlamda kullandığını ortaya koymuş ve kavram üzerindeki tartışmalara girmeyerek kendi çizgisini belirlemiş olmaktadır. Hatta kendi cümleleri ile "Ehl-i beyt tâbirinin en geniş şekilde tanımlanması hâlinde bile, Hz.Fâtıma, Hz.Ali ve çocuklarının bu tâbirin asgarî çerçevesi içinde yer aldıkları konusunda herhangi bir şüphe ve tartışma olmadığını" (s. 33) ifade ederek bu konudaki kanaatini açık bir biçimde ifade etmektedir ki akademik olma çabası altında düşüncelerin muğlak ifadeler arkasında yok olduğu çalışmalar karşısında böyle bir açıklık takdire şayandır. Yine de yazar herhangi bir iltibasa yol açmamak için metin içinde ihtiyatlı bir yaklaşımı tercih ederek Hz.Ali, Hz.Fâtıma ve evlâdını ifade etmek üzere "Ehl-i beyt" yerine "Ali-Fâtıma Evlâdı" şeklinde yeni bir tabir oluşturmuştur ki böyle bir kullanım ile tartışmaların üstünde bir boyuta geçmekte dolayısıyla bir anlamda hiç kimsenin itiraz edemeyeceği ortak bir tabirde muhalifleri buluşturmuş olmaktadır.

Ana planı, giriş, iki ana bölüm ve eklerden teşekkül eden eser, bir tarih çalışması olmasının tabii sonucu olarak tarih ilminde takip edilen usullere riayet edilerek kaleme alınmış, bu çerçevede giriş kısmından önce "Kaynak ve Araştırmalar" başlığı altında eserin hazırlanmasında istifade edilen ana kaynaklar hem zikredilmiş hem de bir değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Bu bölüm genel okuyucu için ana kaynakları tanıma bakımından önem arz ederken, İslâm tarihi araştırmacıları için de kaynakların Ali-Fâtıma evlâdı hakkında verdikleri bilgilerin özlü bir mukayeseli olarak incelenen muahhar tarihçilerden İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr'in bu noktada farklı bir tutum içinde buldukları, İbnü'l-Esîr'in Ali-Fâtıma evlâdı hakkındaki bilgilerde ayrıntılara yer da veren daha hassas bir üslûp takip ettiği değerlendirilmesi yapılmaktadır. (s.22)

Giriş kısmında öncelikle bu aile için kullanılan tabirler üzerinde durulmuş, akabinde, her ne kadar eserin ismi altında konu olarak yer almıyorsa da okuyucunun zihninde bir bütünlük sağlama amacıyla, kısaca Hz.Fâtıma ve Hz.Ali'nin kurdukları aile, tarihî ve kültürel açıdan değerlendirmeye tabi tutulmuş, bu ailenin önemi vurgulanarak, birinci derecedeki mensupları olan Hz.Fâtıma, Hz.Ali, Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin'in hayat hikayeleri özetlenmiştir. Dolayısıyla İslâm tarihinin en elim hâdiselerinden biri olan Kerbelâ Vak'ası da kitabın Giriş kısmında yer almıştır.

"Siyasî Hayatta Ali-Fâtıma Evlâdı" isimli Birinci Bölümde konu "Ali-Fâtıma Evlâdı ve Emevîler" ile "Ali-Fâtıma Evlâdı ve Abbâsîler" olmak üzere iki ana alt başlık altında kronolojik olarak incelenmiştir. Emevîler döneminde, devletin daha kuruluş döneminde, karakteristik özelliği haline getirilen Ali-Fâtıma karşıtlığı; bilhassa Muaviye'nin Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin'e karşı yürüttüğü siyaset, Hz.Ali'ye hutbelerde sebedilmesi çeşitli alt başlıklarda değerlendirilmiş, ayrıca bu bölümde "Yezid'in Velihtliğini Hz.Hüseyin'e Kabul Ettirme Çabası", "Ali-Fâtıma Evlâdı Taraftarı Hucr b. Adî ve Arkadaşlarının Öldürülmeleri", "Zeyd b. Ali el-Hüseyinî İsyanı", "Yahya b. Zeyd el-Hüseyinî İsyanı" aynı adlı başlıklar altında hiçbir bilgiyi göz ardı etmeyen titiz bir tarihçi üslûbuyla anlatılmıştır.

Bu bölümün "Ali-Fâtıma Evlâdı ve Abbâsîler" adını taşıyan ikinci ana başlığı ise Abbâsî iktidarının kuruluş safhasından itibaren 128 yıllık bir dönemi kapsamak-

ta, bu süre zarfında Ali-Fâtıma evlâdının yönetimle ilişkileri, halifelerin onlara karşı gösterdikleri müspet ve menfî tavırlar, kendilerine tehlike olarak gördükleri bu aileye karşı yürüttükleri denetim ve baskı, belki de iktidarın çeşitli şekillerde sergilediği ezici uygulamalar sonucu, isyan etmek zorunda kalan Ali-Fâtıma torunlarının hurûc hareketleri konu edinilmektedir.

Bütün bu tarihi bilgiler ışığında, gerek Emevîler gerekse Abbâsîler döneminde Peygamber ailesine karşı gösterilen siyasette temel bir değişiklik olmadığı göze çarpmaktadır. Eserde ortaya konan açıklamalar, bize, başlangıçta “Muhammed ailesinden razı olunacak birisi” sloganından güç olarak gelişen bir hareketin, üstelik dedeleri Peygamber’in amcası olmaları sebebiyle nesep yakınlığı olan Abbâsî ailesinin, yine Peygamber soyuna karşı sergiledikleri menfî tutumu; siyasî çıkarlar gündeme geldiğinde, gönle iktidar sevdası yerleştiğinde veya devletin bekâsı söz konusu olduğunda insanoğlunun neler yapabileceğini göstermesi açısından, ayrıca önemlidir. Bu açıklamalarla birlikte kitapta objektif bir araştırmacı sıfatı gözetilerek, yönetimde bulunan kişilerin, sadece olumsuz tavırları nakledilmemekte, onların zaman zaman beşerî yönlerinin veya asabiyet duygusunun ön plana çıkıp, Peygamber soyuna karşı yapılan haksız bir uygulamaya kızdıklarına dair rivayetler de anlatılmaktadır ki bu yaklaşım çalışmada gösterilen hassasiyeti yansıtmaması bakımından önemlidir.

Bu bölümün bâriz vasfı, bütünüyle hiçbir başka Türkçe eserde bulamayacağınız şekilde, Ali-Fâtıma Evlâdının siyasi hayattaki görünüşleriyle ilgili bilgilerin ilk Sünnî kaynaklarda geçtiği şekilde bu günün okuyucusuna sunulmuş olmasıdır. Ancak rivayetler seçilerek belirli bir düzen içinde aktarılmakta, onlar arasında tercihler yapılmaktadır ki bu durum yazarın alana ne derece vâkıf bir akademisyen olduğunu göstermektedir.

Kitapta verilen bazı önemli bilgilerin Ehl-i sünnet ikliminde yetişen müslümanların zihinlerinde hiç yer almayan önemli vak’alar hakkında olduğu da ayrıca belirtilmelidir. Meselâ Abbâsî halifelerinden Mûsâ el-Hâdî döneminde Hüseyin b. Ali el-Hasanî tarafından başlatılan isyan hareketi ve isyanı takip eden Fah vak’ası üzerinde durmak gerekir. Muhammed en-Nefsü’z-zekiyye hareketinden sonra Hz.Hasan kolu içinde çıkan ikinci büyük isyan olan Hüseyin b. Ali isyanı, Medine başlamış dokuz ay devam etmiş ancak Hüseyin b. Ali’nin Mekke civarında Fah adı verilen yerdeki savaşta öldürülmesiyle akim kalmıştır. Bu savaşta cesedlerin üç gün savaş meydanında yırtıcı hayvanlara terk edildiği, Kerbelâ’dan sonra en şiddetli ve elim fâciyanın Fah vak’ası olduğu nakledilmektedir. Hepimizin zihninde Hz.Hüseyin ve efradına yönelik acımasız bir hareket olarak Kerbelâ hâdisesi olmakla birlikte, pek çoğumuzun Hz.Peygamber’in diğer torunu Hz.Hasan’ın evlatlarına karşı tertiplenen Fah vak’asından habersiz oluşumuzun sebepleri üzerinde düşünülmalıdır. Zira “acaba Ehl-i sünnet geleneğinde Hz.Hasan ve evlâdı ihmal mi edilmiş?” sorusu zihinleri kurcalamaktadır.

Üzerinde durulması gereken bir başka husus, Ali-Fâtıma evlâdı ile Abbâsî halifeleri arasındaki münasebetlerin Me’mun, el-Mu’tasım ve el-Vâsık dönemini kapsayan devrede olumlu bir çizgide geçtiği bilgisidir. Özellikle akâid-siyaset ilişkilerini inceleyen araştırmacılar için bu nokta dikkat çekicidir. Zira bilindiği üzere bu üç halife Mu’tezile düşüncesine olan temayülleri ile tebarüz etmişlerdir. Yazar her ne kadar bu eserinde İslâm Tarihi alanının dışına çıkmayarak halifelerin Ehl-i sünnet çizgisi dışında bir anlayışı benimsemeleri ile Ali-Fâtıma evlâdına karşı olan tutumları arasında bir bağlantı olup olmadığı hususunda bir açıklama getirmemişse de sanırım bu hususun farklı noktalardan hareketle değerlendirmesine ihtiyaç vardır.

Kitabın ikinci bölümü “İctimaî Hayatta Ali-Fâtıma Evlâdı”na ayrılmış olup

burada konu “Ali-Fâtıma Evlâdı Neseb Bilgileri”, “Ali-Fâtıma Evlâdı Gelir Kaynakları”, “Ali-Fâtıma Evlâdı Yayılış Coğrafyası ve Mezarları” isimli üç ana başlık altında incelenmiştir. Öncelikle Ali-Fâtıma evlâdının kimlik bilgileri tesbit edilip devamında ilk on tabakada ismi geçen bütün Ali-Fâtıma evlâdı taşıdıkları isim, sıfat ve lâkablarla tanıtılmıştır. Ayrıca bu ailenin evlilikleri, hangi kabilelerden kız alıp verdikleri, onların tesbit edilen bütün eşleri okuyucuya kolaylık sağlayan çeşitli tablolarla birlikte anlatılmıştır. “Ali-Fâtıma Evlâdı Gelir Kaynakları” kısmında ise yine tarihi bir sıra takip edilerek Hz.Peygamber ve Râşid halifeler döneminden itibaren konuyla ilgili tartışmalar ele alınmış, bu çerçevede Hz.Peygamber’in mirası, Fedek arazisi, zevîl-kurba hissesi, Peygamber ailesine sadakanın haram oluşu gibi konular üzerinde durulmuştur. Diğer taraftan atâ, sadaka, ihsan, tarım ve ticaret konuları da Ali-Fâtıma evlâdının gelir kaynakları oluş yönüyle değerlendirilmiştir. Bu bölümün son ana başlığını oluşturan “Ali-Fâtıma Evlâdı Yayılış Coğrafyası ve Mezarları”nda ise Hicaz’dan, Yemen’e Çin’e kadar uzanan geniş bir alan üzerinde Ali-Fâtıma evlâdının yayılış coğrafyası ele alınmış bu arada sadece onlara ait olan mezarlar değil, onlara ait olduğu iddia edilenler de zikredilmiştir.

Kitabın son kısmını ise, Ali-Fâtıma evlâdının kimlik bilgileri ve soylarını gösteren detaylı tabloların yer aldığı ekler oluşturmaktadır. Buradaki Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin’e ait iki soy şeceresi Ali-Fâtıma evlâdının ilk dönem kaynaklarına dayanılarak hazırlanmış bir doküman olarak, konuyla ilgilenen İslâm Tarihi uzmanlarının araştırmalarını kolaylaştırması sebebiyle önem taşımakta ayrıca şecerele de annelerin ve eşlerin isimlerinin de belirtilmesi tabloya ayrı bir değer katmaktadır. En eski neseb kitaplarından olan Zübeyrî’nin Kitâbü Nesebi Kureyş adlı eseri ile ona göre sonraki dönem eserleri arasında yer alan İbn Hazm’ın Cemheretü ensâbi’l-‘Arab’ı mukayeseli bir şekilde kullanılmak suretiyle bu şecerele hazırlanmıştır.

Sahip olduğu bütün bu özellikleri ve içeriğiyle, yazarın doktora tezinin kitaplaşmış hâli olan Ehl-i Beyt İslâm Tarihinde Ali-Fâtıma Evlâdı (260/873’e Kadar) adlı bu çalışma, öncelikle bu sahada akademik araştırma yapan kişilerin bigâne kalamayacağı bir eser vasfını taşımaktadır. Özellikle ikinci bölümde ve ekler kısmında yer alan, titiz bir çalışmanın ürünü olduğu görülen detaylı neseb bilgilerini sistematik olarak ortaya koyan tablolar, çalışılan dönemle ilgilenen pek çok akademisyenin müracaat etmesi kaçınılmaz olacak bir niteliktedir.

Böyle bir yapıda olmasının belki de zorunlu bir sonucu olarak eser, konuyla ilişkisi akademik değil ama ilim öğrenme hevesi içinde olan genç okuyuculara ağır gelebilecek bir üslûpla yazılmıştır. Bu sonuca varmamızda eserde, aslında kendi iç dünyasından bakıldığında metnin bütünüyle çok güzel bir uyum arz eden, elyak, mütemmim, tebellür, güman gibi bir dizi Arapça-Osmanlıca kelimenin varlığı da etkili olmuştur. Diğer taraftan zaman zaman anvetan, şurta âmili, nikâbet müessesesi gibi İslâm tarihçileri için basit bilgi düzeyinde olan bazı ıstılahlar herkes tarafından biliniyormuş var sayılarak kullanılmaktadır. Aslında konuya yabancı olan okuyucu da dikkate alınarak bu gibi yerlerde, en azından dipnotlarda, okuyucuya yardımcı olacak kısa açıklamalar yapılmış olmasının uygun olacağı düşünülmektedir.

İlave olarak düşünülebilecek bir başka husus ise, aslında önsözde yazarın da belirttiği gibi, siyasî ve ictimâî hayatta Ali-Fâtıma evlâdının incelendiği bir çalışmada, onların ilmi hayatları, şahsiyetleri, karakter yapıları da tahlil edilebilirdi. Ancak yazardan, bütün bunları sadece bir çalışma içine sığdırmasını beklemek, ona karşı haksızlık olabilir. Zaten herhalde bir çalışmada bütün bunlar ele alınmaya kalkılsaydı istenilen sonuca ulaşamazdı. Dolayısıyla bu noktayı kitabın bir eksikliği olarak değil ama ilim ve kültür hayatımızda tesbit edilen bir boşluk olarak zikret-

mekle yetiniyor ve ileride bu konularda da yeni çalışmalar yapılmasının önemine dikkat çekmek istiyoruz.

Diğer bir husus eserin sadece Sünnî diye nitelenen kaynaklara dayanılarak yapılmış olmasıdır. Aslında ideal olanı sadece bu kaynaklarla yetinilmeyerek Şîi vasfıyla ön plana çıkan ana kaynakların da mukayeseli bir şekilde temel alınmış olmasıdır. Ancak günümüzde Sünnî kaynaklardaki bilgilerin tamamının dahi bugünün insanına sunulamadığı gerçeği karşısında yukarıdaki değerlendirmeler gerçekten “ideal” olarak görünmekte ileride böyle çalışmaların yapılması temenni edilmektedir.

Bütün bu açıklamaların akabinde sonuç olarak belirtmek gerekir ki Gülgûn Uyar bu eserinde İslâm tarihinin, başlangıçtan beri sürekli ilgi alanı içinde olan, mezhepler arasındaki tartışmaların merkezinde yer alan, bütün müslümanların gönül bağıyla bağlı bulunduğu “Ehl-i beyt’i” yazarın tabiriyle “Ali-Fâtıma evlâdını” konu edinmesi, üstelik kitabın bu açıdan dönemi bütünüyle kaleme alan ilk Türkçe çalışmalardan olması sebebiyle, Türk ilim ve kültür hayatına önemli bir katkı yapmış olmaktadır.